

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнський національний
університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ЖАНДАРМЕРІЯ В ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, ДІЯЛЬНІСТЬ

Досліджено організаційно-правові аспекти становлення, реорганізації та діяльності органів військової поліції династії Габсбургів, що стала прототипом майбутньої жандармерії, на західноукраїнських землях у період сер. XIX – поч. XX ст. Стверджується, що через створення інституту жандармерії урядові кола Австрійської імперії прагнули швидко знайти нові, ефективні форми забезпечення громадського порядку та політичної стабільності в державі. Проаналізовано етапи реформування та нормативно-правового забезпечення жандармських структур, вимоги до кандидатів, соціальні гарантії. Доведено, що правовий інститут жандармів став результатом синтезу правоохоронних функцій, військового типу організації служби та політичних завдань, і загалом ефективно забезпечував механізм захисту правопорядку й політичного режиму.

Ключові слова: правоохоронні органи, жандармерія, реорганізація, західноукраїнські землі, Галичина, Австрійська, Австро-Угорська імперії.

Ухач В.

Жандармерія в імперії Габсбургів: нормативно-правове забезпечення, організаційна структура, діяльність

Исследована организационно-правовые аспекты становления, реорганизации и деятельности органов военной полиции династии Габсбургов, ставшей прототипом будущей жандармерии, на западноукраинских землях в период сер. XIX - нач. XX в. Утверждается, что созданием института жандармерии, правительственные круги Австрийской империи стремились быстро найти новые, эффективные формы обеспечения общественного порядка и политической стабильности в государстве. Проанализированы этапы реформирования и нормативно-правового обеспечения жандармских структур, требования к кандидатам, социальные гарантии. Доказано, что правовой институт жандармов стал результатом синтеза правоохранительных функций, военного типа организации службы и политических задач, и в целом эффективно обеспечивал механизм защиты правопорядка и существующего политического режима.

Ключевые слова: правоохранительные органы, жандармерія, реорганізація, западно-українські землі, Галичина, Австрійська, Австро-Венгерська імперія.

Uhach V.

Gendarmerie in the Habsburg Empire: legal framework, organizational structure, activities

The purpose of the study is to analyze the organizational and legal aspects of the formation, reorganization, regulatory and legal support, and activities of the institute of gendarmes of the Habsburg dynasty, including in western Ukraine in the period of ser. XIX - early XX century.

In the first quarter of the XIX century the process of organizational form of the military police, which became the prototype of the future gendarmerie, was actively underway. By establishing the institution of the gendarmerie, the government circles of the Austrian Empire sought to quickly find new, effective forms of public order and political stability in the state.

The powers of the gendarmerie included the task of maintaining public order and ensuring state security, and during the war - the functions of the military police at headquarters of various levels.

On the territory of Ukrainian lands, the gendarmerie had regional administrations - in Lviv for Galicia and Chernivtsi for Bukovina.

The stages of reforming and regulatory support of gendarmerie structures, requirements for candidates, social guarantees are analyzed.

It is proved that the legal institute of the gendarmerie was the result of a synthesis of law enforcement

functions, military-type service organization, and political tasks. Legislative enforcement of reliable guarantees for the performance of gendarmes, high salaries, and social security, allowed to form a highly professional staff, and this allowed the gendarmes to provide a reliable mechanism for protecting law and order and the existing political system.

Keywords: law enforcement agencies, gendarmerie, reorganization, Western Ukrainian lands, Galicia, Austrian, Austro-Hungarian empires.

Постановка проблеми. У другій половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської монархії. Загарбавши Галичину, австрійський уряд штучно об'єднав українські та польські землі в один адміністративний так званий Коронний край з центром у Львові, встановивши офіційні назви Східної та Західної України

Водночас із анексією Галичини Австрія розпочала поширення на територію цього регіону свого адміністративного апарату, в якому вагоме місце посідали правоохоронні органи [7, с. 165-166].

Плюралізм напрямів розвитку суспільних відносин в Галичині протягом 1772–1918 рр. зумовив багатоманітність нормативно-правової бази та розгалуженість адміністративного апарату. Тому австрійська влада не могла обмежитись одним вектором діяльності поліції, застосувавши принцип спеціалізації в побудові системи її органів. Це проявлялось в утворенні та функціонуванні спеціалізованих підрозділів поліції.

Спалах патріотичних настроїв у європейських країнах у період боротьби проти наполеонівської Франції згодом отримав своїм наслідком потужну хвилю революційних та національно-визвольних рухів у післявоєнні роки. Європейський континент вкрила ціла мережа таємних і напівлегальних політичних товариств, гуртків, організацій, які були націлені на боротьбу з реакційними режимами. Верхівка австрійської держави змушена була шукати раціональних та нетрадиційних шляхів боротьби з таємничими революційно настроєними елементами, осередками та політичними ідеями.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Окремі наукові сегменти заявленої наукової публікації ставали предметом наукового розгляду істориків держави і права – І. Бойка, Б. Тищика, А. Закревського, М. Криштановича, А. Лозинського, М. Никифорука, В. Ухача та ін. [1].

Мета дослідження – проаналізувати організаційно-правові аспекти становлення, реорганізації, нормативно-правового забезпечення та діяльності інституту жандармів династії Габсбургів, у тому числі на західноукраїнських землях у період сер. XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уже від початку 20-х рр. XIX ст. з військово-політичних та поліцейських департаментів Придворної канцелярії у Відні, а також із Міністерства внутрішніх справ у Галичину було скеровано низку таємних приписів, наказів, рекомендаційних рескриптів щодо боротьби з антидержавними політичними організаціями та особами. Особливу увагу поліцейським структурам та цивільним стражникам рекомендувалося звертати на діяльність громадських об'єднань. При появі невідомих осіб у населених пунктах необхідно було за ними встановлювати та вести постійне стеження і при першій ознаці антидержавної діяльності негайно піддавати арешту.

У першій чверті XIX ст. активно проходив процес організаційного формування військової поліції, яка стала прототипом майбутньої жандармерії. Військові поліцейські у містах та містечках здійснювали цілодобове патрулювання. Спочатку вони носили на ремнях бляхи з номерами, але згодом військове міністерство скасувало це і запровадило нову службу відзнаку – округлої форми нагрудний значок з жовтою бляхою із нанесеним номерним знаком [2, с. 272–273].

Найважливішою воєнізованою організацією Австро-Угорщини була жандармерія. До її повноважень входили завдання підтримки громадського порядку і забезпечення державної безпеки, а під час війни – функції воєнної поліції при штабах різного рівня. Жандармський склад формувався із середовища офіцерів різних рангів, які відбули строкову службу в армії.

Історія австрійської жандармерії започаткована у 1849 р., коли уряд терміново шукав нових, ефективних форм забезпечення громадського порядку та політичної стабільності в країні. Перші жандарми входили до складу військових частин австрійської армії [4, с. 143].

В «Тимчасових приписах про жандармерію» (січень 1850 р.) зазначалось про необхідність формування 16 полків (по 1000 осіб). Полками командували крайові управління жандармерії на чолі з крайовими комендантами. У повітах діяли повітові комендатури жандармерії, які керували роботою жандармських постів. На кожному з таких постів знаходились кінні чи піші жандарми на чолі з вахмістром. Залежно від місцевих обставин їх чисельність коливалась від 3 до 10 осіб. Військовим командиром жандармів був інспектор жандармерії, переважно, в ранзі генерала жандармерії.

На території українських земель жандармерія мала крайові управління – у Львові для Галичини та в Чернівцях для Буковини. Їм підлягали команди відділів жандармерії (на декілька повітів), повітові команди і жандармські станиці – найнижчі організаційні структури жандармерії (в містах і більших селах). Посередньою ланкою між крайовими командами і командами відділів були так звані експоновані булавні старшини жандармерії. У Галичині їх було три – у Львові, Перемишлі і Станіславі. Жандарми-українці за національністю направлялися на військову службу, здебільшого, поза межами української території, тоді як на українських землях жандармерія складалася переважно з поляків, румунів, угорців та ін. [4, с. 251].

У першій половині 60-х років XIX ст. жандармерія була радикально скорочена – до 10 полків і близько 8 тис. офіцерів і рядових особового складу. 4-й полк дислокувався у Львові з юрисдикцією для Галичини і Буковини. В 1866 р. 10 жандармських полків було перетворено у 15 жандармських команд. З них 11-та команда призначалася для Галичини і Буковини з розташуванням у Львові. Ці реформи особливо не позначились на становищі та обов'язках жандармів. У 60-ті роки XIX ст. жандармерія перестає бути суто воєнізованим органом, адже у військовому і дисциплінарному відношенні вона підпорядковується Вищому військовому командуванню, а у службовому й економічному – Міністерству внутрішніх справ, яке визначало порядок фінансового забезпечення жандармів. Так, для вахмістра встановлювалась оплата у 600 флоринів, а для рядового жандарма – 400 [5, с. 25].

Остаточна організаційна структура жандармерії, що діяла до початку Першої світової війни, була затверджена у лютому 1876 р. «Службова інструкція жандармерії» регламентувала її призначення, місце, права, підпорядкування при виконанні служби та ін. Так, зазначалося, що «жандармерія є військово організованим однорідним вахтовим організмом, призначеним для збереження громадського порядку, спокою і безпеки»

У військовому відношенні жандарми підпорядковувались крайовим політичним відомствам, а в адміністративних і економічних питаннях – своїм безпосереднім начальникам. Послугами жандармів були уповноважені користуватися, також, суди і прокуратура [4, с. 225].

Для прийому на службу в жандармерію встановлювались ряд вимог. До числа обов'язкових належало: австрійське підданство; вік від 20 до 40 років; бути неодруженим або бездітним вдівцем; фізичне здоров'я; знання мови регіону проходження служби; достатнє вміння читати, писати і рахувати та ін. Стаючи жандармом юнак чи чоловік зобов'язувався прослужити не менше 4-ох років. Це стимулювалось і фінансово. Так, після 3-ох років служби рядовим жандармам встановлювалась надбавка у 50 флоринів, після 6-ти – 100, після 12-ти – 150 і після 18-ти – 200. Прийом до штату рядового складу міг відбутися тільки при наявності нижчого військового звання. Підвищення ж до керівника поста залежало від здачі іспиту, якому передувало навчання в командах регіональної жандармерії та пробної служби на одному з жандармських постів [3, с. 52].

Жандарми, які були звільнені у зв'язку з вчиненням правопорушення, втрачали право на пенсію. Жандарм мав право на пенсію, коли з незалежних від нього причин втрачав працездатність. Якщо жандарм ставав непрацездатним унаслідок виконання службових обов'язків, тоді його пенсія надавалась йому відповідно стажу та в збільшеному розмірі. Коли жандарм у процесі виконання службового обов'язку отримав травму, що унеможливлювала його подальшу службу в жандармерії тоді при підрахунку розміру пенсії йому додатково зараховувалося 10 років служби [3, с. 54].

Сім'ям жандармів, які загинули під час служби чи у відставці, виплачувалася соціальна допомога у розмірі його місячної зарплати через три місяці після його смерті. Коли жандарм не з власної вини загинув під час виконання службових обов'язків, тоді його дружина та діти отримували право на пенсію, розмір якої прирівнювався до пенсії жандарма, який мав 40-й стаж роботи в жандармерії.

Зазначимо, що кожен представник особового складу жандармів міг (за законом 1894 р.) взяти шлюб тільки з дозволу міністра крайової оборони, а полковник жандармів – з дозволу імператора [3, с. 54].

Нормативно-правові акти регламентували високий статус особи жандарма та обов'язковість його розпоряджень. Так, в «Службовій інструкції жандармерії» наголошувалось, що «у випадках свого службового втручання проти осіб жандарм повинен користуватися формулою «Іменем закону» на мові краю, і кожний (без різниці, чи це цивільний, чи військовий) зобов'язаний підкоритись його вимозі». Також зазначалось, що кожен громадянин повинен звертатися до жандарма на «Ви» і ніколи публічно його не ображати [4, с. 187].

Військовики жандармських підрозділів, які вчинили правопорушення, несли покарання згідно з дисциплінарними приписами військового законодавства. Покарання здійснювали військові суди, а терміни позбавлення волі жандарми відбували у військових штрафних закладах. Цивільні органи державного

управління не мали повноважень заохочувати чи карати жандармів. Якщо вони вважали жандарма гідним нагороди, то мали звернутися з відповідною ініціативою до керівництва жандармерії. В разі бажання покарати жандарма органи державної влади повинні були інформувати про це військового начальника. Натомість жандарм мав право подати скаргу на цивільних осіб лише своєму військовому начальникові [5, с. 26].

Під час виконання службових обов'язків всі жандарми носили на лівій руці, вище ліктя, широку пов'язку (54 мм) жовто-чорного кольору. Незважаючи на різний дизайн, на всіх пов'язках був єдиний напис: «Польова жандармерія». Жандарми розрізнялися, також, головним убором: австрійські носили звужений доверху шолом, а угорські – чорний капелюх. Офіцери і унтер-офіцери мали на озброєнні піхотну офіцерську шаблю і револьвер або пістолет, а рядові жандарми користувалися особливим карабіном зі штиком і жандармською шаблею [6, с. 192–193].

Напередодні Першої світової війни в Австро-Угорщині було 14 австрійських територіальних жандармських комендатур, по 8 – угорських та угорсько-хорватсько-словенських жандармських округів й боснійсько-герцеговинський корпус жандармів, які злагоджено й максимально ефективно функціонували як воєнізовані підрозділи силових структур Габсбурзької монархії в умовах існування багатонаціональної держави. Незважаючи на те, що призначенням цих підрозділів було стояти на сторожі закону, берегти життя і майно громадян, австрійська влада з допомогою поляків у Галичині, румунів в Буковині та мадярів на Закарпатті нерідко зловживала [6, с. 193–194].

Висновки. Таким чином, рівень розвитку системи правоохоронних органів Австрійської та Австро-Угорської імперій зумовлювався тим, що ці держави були багатонаціональними й остерігалися сепаратистських настроїв своїх провінцій.

Правовий інститут жандармерії був результатом синтезу правоохоронних функцій, військового типу організації служби та політичних завдань. Нормативно-правове закріплення надійних гарантій виконання жандармами службових обов'язків, висока зарплатня та соціальне забезпечення, дозволили сформувати високопрофесійний штат працівників, а це дозволило жандармам забезпечити надійний механізм захисту правопорядку й існуючого політичного ладу.

Список використаних джерел

1. *Історія правоохоронних органів України : підручник* / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль : ЗУНУ. 232 с.
2. Закревський А. Є. Правовий статус спеціалізованих підрозділів поліції у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Форум права*. 2011. № 4. С. 272–276.
3. Закревський А. Є. Правовий статус працівників органів жандармерії у Галичині, що входила до складу Австрії та Австро-Угорщини (1849 – 1918 рр.). *Часопис Київського університету*. 2011. Ч. 1. С. 52.
4. Лозинський А. Ф. *Жандармерія – як різновид військової поліції в Австро-Угорщині. Круглий стіл «Психологічні конструкти позиціонування поліції серед населення»*. Львівський державний університет внутрішніх справ, 24 листопада 2016 р. Львів : ЛДУВС, 234 с.
5. Лозинський А. Підрозділи військової поліції Австро-Угорської імперії. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Випуск 18. С. 25.
6. Лозинський А. *Воєнізовані організації Австро-Угорщини. Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні*: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. С. 191-195.
7. Ухач В. З. *Історія держави і права України : навч. посібник (конспекти лекцій)*. Тернопіль : Вектор. 2020. 378 с.

References

1. *Istoriia pravoohoronnykh orhaniv Ukrainy [History of law enforcement agencies of Ukraine]* (2021): Pidruchnyk / S. V. Banakh, A. V. Hrubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
2. Zakrevskiy, A. Ye. (2011). Pravovyi status spetsializovanykh pidrozdiliv politsii u Halychyni v skladi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1772–1918 rr.) [Legal status of specialized police units in Galicia as part of Austria and Austria-Hungary (1772-1918)]. *Forum prava – Law Forum*, 4, 272-276 [in Ukrainian].
3. Zakrevskiy, A. Ye. (2011). Pravovyi status pratsivnykiv orhaniv zhandarmerii u Halychyni, shcho vkhodyla do skladu Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (1849 – 1918 rr.) [Legal status of employees of the gendarmerie in

- Galicia, which was part of Austria and Austria-Hungary (1849 – 1918)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu – Journal of Kyiv University*, 1, 52 [in Ukrainian].
4. Lozynskyi, A. F. (2016). Zhandarmeriia – yak riznovyd viiskovoi politsii v Avstro-Uhorshchyni [Gendarmerie as a kind of military police in Austria-Hungary]. *Kruhlyi stil «Psykhologichni konstrukty pozytsiuvannia politsii sered naseleattia»*. *Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 24 lystopada 2016 r. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].
 5. Lozynskyi, A. (2017). Pidrozdily viiskovoi politsii Avstro-Uhorskoï imperii [Units of the military police of the Austro-Hungarian Empire. Scientific notebooks of the historical faculty of Lviv University]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu – Scientific Bulletin of Historical Faculty of Lviv University*, 18, 25 [in Ukrainian].
 6. Lozynskyi, A. (2006). Voienizovani orhanizatsii Avstro-Uhorshchyny [Paramilitary organizations of Austria-Hungary]. *Aktualni problemy reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: Mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. Lviv: LRIDU NADU, 191-195 [in Ukrainian].
 7. Ukhach, V. Z. (2020). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]* : Navchalnyi posibnyk (konspekty lektsii). Ternopil: Vektor [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021.